

Sławomir Gawlas uczony i człowiek

Sylwetkę Jubilata, z dwiema wypełnionymi teczkami, niezmienną od lat, rozpoznają w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego jego przyjaciele, koledzy, uczniowie i studenci. Równocześnie ten sam Sławomir Gawlas jako uczony – historyk mediewista – zmienia się stale na naszych oczach. Żywiołowo wręcz zainteresowany przeszłością we wszelkich jej wymiarach podejmuje coraz to nowe tematy badawcze, a jednocześnie pilnie obserwuje i krytycznie analizuje współczesność, zasługując tym samym na miano prawdziwego polihistora.

Urodzony w Łodzi 15 XI 1949 r., od 1951 r. mieszka w Warszawie. Związany przez pochodzenie ojca ze Śląskiem Cieszyńskim spędza większość krótkich urlopów na wędrownkach w Beskidach. Po ukończeniu renomowanego warszawskiego liceum ogólnokształcącego im. Tadeusza Reytana rozpoczął w 1967 r. studia w Instytucie Historycznym UW, gdzie kształcił swoje umiejętności badawcze na seminariach prof. Aleksandra Gieysztora, jako głównym, i prof. Henryka Samsonowicza, jako dodatkowym. Stał się zatem wychowankiem dwóch bardzo ważnych w powojennych dziejach Instytutu Historycznego UW szkół mediewistycznych – Aleksandra Gieysztora, a przez niego również Tadeusza Manteuffla, a pośrednio Marceliego Handelsmana, Mariana Małowista i jego uczniów, zwłaszcza Henryka Samsonowicza i Benedykta Zientary. Wszyscy oni szeroko zakreślali swoje pola badawcze, a dzieje Polski i Europy Środkowej widzieli w kontekście przemian na całym kontynencie.

Swoją aktywność naukową Sławomir Gawlas rozpoczął od badania osadnictwa ziemi czerskiej w średniowieczu, które było tematem jego pracy magisterskiej (obronionej w 1972 r.). Dla kształtowania głównych zainteresowań badawczych Jubilata zasadniczy był natomiast okres przygotowywania rozprawy doktorskiej obronionej w 1979 r.: „Polska świadomość narodowa w XIV–XV w. Problemy

teoretyczne i metodyczne”. Zagadnienia świadomości narodowej, a także tożsamości stanowej i państwowej będą odąd stale obecne tak w twórczości naukowej Sławomira Gawlasa, jak również w Jego refleksji nad współczesnym społeczeństwem. Jego uczniowie wiedzą, iż fascynuje go nowożytna geneza etosu polskiego inteligenta i że zamierza wydać obszerne studium na ten temat.

Zasadniczy fragment dysertacji doktorskiej pt. *Świadomość narodowa Jana Długosza* został opublikowany w 1983 r. w „Studiach Źródłoznawczych”. Autora szczególnie zainteresowała kwestia stopnia reprezentatywności poglądów Długosza w odniesieniu do tych grup społecznych, do których należał z racji swojego pochodzenia, wykształcenia i pełnionych przez siebie funkcji. Idąc śladem Jacka Wiesiołowskiego, Jubilat umieścił dziejopisa w gronie ekspertów królewskich. Do postaci Jana Długosza i Zbigniewa Oleśnickiego Sławomir Gawlas będzie jeszcze kilkakrotnie powracać jako szczególnie reprezentatywnych dla epoki, a równocześnie wybitnie źródłotwórczych. Stałymi bohaterami Jego rozpraw są także dwaj ostatni Piastowie na polskim tronie – Władysław Łokietek i Kazimierz Wielki, jakkolwiek przydomek tego ostatniego akceptuje z rezerwą. Wiele natomiast zrozumienia Jubilat ma dla postaci odsądzonej od czci i wiary przez historyków polskich wszystkich czasów, czyli Jana Muskaty, biskupa krakowskiego i przywódcy opozycji wobec panowania Władysława Łokietka, kujawskiego księcia uznawanego przez współczesnych mu Polaków za prawego dziedzica (*verus heres*) oraz pana ziemi krakowskiej i patrona Kościoła krakowskiego. Sławomir Gawlas postrzega Muskatę jako „człowieka uwikłanego w wielkie procesy”, by zacytować określenie z artykułu, który Jubilat dedykował Aleksandrowi Gieysztorowi na jego osiemdziesiąte urodziny.

Te wielkie procesy dziejowe należy uznać za prawdziwego bohatera najznakomitszych rozpraw naukowych Jubilata. Fundamentalną pozycją w Jego dorobku jest bez wątpienia rozprawa habilitacyjna zatytułowana *O kształt zjednoczonego Królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społeczno-ustrojowej odrębności Polski*, która ukazała się w 1996 r. i w tym samym roku zdobyła nagrodę Clio I stopnia. Studium to można śmiało uznać za jedno z najważniejszych osiągnięć polskiej mediewistyki ostatnich dziesięcioleci. Osadzona w niezmiernie szerokim kontekście komparatystycznym, a przy tym głęboko syntetyczna rozprawa zawiera próbę zasadniczej zmiany paradygmatu w badaniach nad ustrojem społecznym Polski piastowskiej do początku XIV w. Sławomir Gawlas w gruntownej polemice z modelem ustroju „prawa książęcego”, który uznał za nadmiernie statyczny i zbyt ufundowany na metodzie retrogresywnej, nakreślił obraz transformacji podstaw prawno-ustrojowych i ekonomicznych Polski XI–XIV w. w odniesieniu do realiów Rzeszy Niemieckiej. Długofalowa recepcja wzorców prawnych i standardów organizacyjnych z tworzących się w Rzeszy władztw terytorialnych pozwala zdaniem Jubilata znacznie lepiej zrozumieć dynamikę przeobrażeń całej Europy

Środkowej w badanym okresie, zwłaszcza zaś przemiany doby kolonizacji i wielkiej transformacji XII–XIII stulecia. Stworzony w ten sposób model stał się podstawowym punktem odniesienia dla innych badaczy tej problematyki w Polsce, a także poza jej granicami. Monetyzacja gospodarki i komercjalizacja relacji społecznych, ułomna recepcja zasad prawa lennego, powstrzymana przez książąt terytorializacja władztw kościelnych, geneza lokacyjnych ośrodków miejskich w XIII w., przeobrażenia warstwy chłopskiej w Polsce – to kolejne zagadnienia wyrastające z tego nurtu zainteresowań badawczych Jubilata, podejmowane w następnych erudycyjnych i syntetyzujących studiach, dających zazwyczaj czytelnikowi znakomity przegląd literatury przedmiotu.

Należy podkreślić, że wspomniana rozprawa habilitacyjna nie powstałaby, a na pewno nie uzyskała pożądanego kształtu, gdyby nie stałe kontakty Jubilata z niemieckim środowiskiem naukowym, poczynwszy od pobytu na uniwersytetach we Freiburgu i Berlinie w ramach stypendium Fundacji im. Humboldta w latach 1988–1990, gdzie miał okazję współpracować z uczonymi tej rangi co Gottfried Schramm i Klaus Zernack. Także późniejszy pobyt w Wiedniu w 1993 r. zaowocował nawiązaniem bliskich, przyjacielskich relacji z prof. Walterem Leitschem, z którym Jubilat utrzymywał stały kontakt korespondencyjny i prowadził wymianę literatury naukowej i któremu poświęcił niedawno wspomnienie pośmiertne. Sławomir Gawlas jest jednym z tych – nie tak licznych – polskich badaczy, którzy nie tylko stale utrzymują kontakt z nauką zagraniczną za pośrednictwem lektur, lecz także są wysoko cenieni jako uczestnicy zagranicznych spotkań i dyskusji naukowych. Swej renomie zawdzięcza zaproszenia ze strony najwybitniejszych przedstawicieli nauki niemieckiej do przygotowania tekstów poświęconych dziejom Polski i Europy Środkowo-Wschodniej, otwierających perspektywy porównawcze między peryferiami i centrami średniowiecznego Zachodu. Nie odmawia też opracowywania na użytek odbiorców spoza rodzimego kręgu tematów pozornie odległych od jego zainteresowań, jak stało się to w przypadku studium o wczesnym kulcie św. Wojciecha – patrona rodzącej się polskiej wspólnoty politycznej. Podobne znaczenie popularyzatorskie mają hasła przygotowane przez Niego do prestiżowego *Lexikon des Mittelalters*. Można zatem śmiało nazwać Sławomira Gawlasa jednym z ambasadorów historiografii polskiej w kręgu nauki niemieckiej. Rolę tę odgrywał również jako stały uczestnik dyskusji i konferencji organizowanych w Niemieckim Instytucie Historycznym w Warszawie. Zabiegając o szerszą recepcję problematyki dziejów Europy Środkowej i polskich badań historycznych, został inicjatorem cyklu międzynarodowych konferencji.

Wśród studiów komparatystycznych wskazujących fundamentalne cechy ustrojowe państw Europy Środkowo-Wschodniej szczególne miejsce zajmuje artykuł *Król i stany w późnośredniowiecznej Europie Środkowo-Wschodniej wobec modernizacji państwa*, opublikowany w 2006 r. w tomie pokonferencyjnym

Król w Polsce XIV i XV wieku. Tekst oparty na szerokiej literaturze przedmiotu, m.in. polskiej, czeskiej i węgierskiej, pokazuje bardzo klarownie, że funkcjonowanie ustroju Polski, Czech i Węgier w okresie zwanym umownie monarchią stanową polegało na tym, że król, w zasadzie elekcyjny we wszystkich trzech monarchiach od końca XIV w., opierał swoją władzę na posiadaniu domeny ziemskiej i umiejętnej polityce zastawów poszczególnych włości, a ponadto na monopolach – menniczym i górniczym, zwierzchniej władzy sądowniczej, prawie nominacji na urzędy świeckie i kościelne (biskupie). Wyjątkowo, a może nawet z pewnym zdziwieniem, Autor doszedł do wniosku, że właściwie tylko w Królestwie Polskim, zwanym przez naród polityczny coraz częściej na wzór rzymski *res publica*, król zachował znaczący zakres władzy i mało uszczuploną – niemal do końca średniowiecza – domenę. Sytuacja Polski odbijała się przy tym stosunkowo korzystnie na tle losów sąsiednich królestw, zamożniejszych ze względu na złoża kruszców, ale ogarniętych walkami wewnętrznymi – czeskiego i węgierskiego, opierającego się naporowi tureckiemu.

Przedstawiona wyżej treść jednego z licznych studiów Jubilata pokazuje dobitnie zalety jego twórczości naukowej, a mianowicie: szukanie zagadnień fundamentalnych dla dziejów Polski oraz innych państw i nacji Europy Środkowo-Wschodniej, preferowanie ujęć komparatystycznych, podbudowywanie też pogłębioną analizą dorobku historiografii, ukazywanie przy tym jej słabości, spętanej często nieuświadomionym wpływem stereotypów, wreszcie umiejętność tworzenia syntezy na podstawie szczegółowych prac analitycznych przy wykorzystaniu osiągnięć wielkich poprzedników.

Sławomir Gawlas niezmiennie ceni nauki pomocnicze historii. Przykłada dużą wagę do ich znajomości i do refleksji źródłoznawczej, widząc w nich fundament warsztatu naukowego historyka. Jubilat jest dydaktykiem nauk pomocniczych historii w bardzo szerokim zakresie chronologicznym – od średniowiecza po rozwój form kancelaryjnych XIX i XX w. Ma ponadto własne, efektywne koncepcje nauczania umiejętności źródłoznawczych, przy czym tworczo wykorzystuje wzory metodyczne prof. Ireneusza Ihnatowicza. W 2008 r. został kierownikiem Zakładu Nauk Pomocniczych Historii i Metodologii Instytutu Historycznego UW. O znaczeniu, jakie przywiązuje do dydaktyki wielu zajęć, które przyszło Mu prowadzić w trakcie swojej kariery uniwersyteckiej, świadczą rozbudowane sylabusy, zorganizowane według przemyślanego klucza problemowego i wypełnione stale aktualizowaną literaturą przedmiotu.

Jubilat zdążył wychować grupę uczniów doceniających Jego wiedzę, umiających sprostać Jego wysokim wymaganiom i potrafiących twórczo rozwijać Jego koncepcje. Jako promotor prac magisterskich i doktorskich odznacza się najważniejszymi cechami nauczyciela akademickiego – szerokimi horyzontami badawczymi i umiejętnością doboru tematu do zainteresowań ucznia. Jego seminarzyści podkreślają, że stale uczą się od swego Mistrza. Jest dla nich

nie tylko nauczycielem, lecz także opiekunem, broniącym przed nieuzasadnioną krytyką i poczuwającym się do odpowiedzialności za ich ewentualne błędy. Cenią sobie nade wszystko to, że w sprawach naukowych mogą się do Niego zwrócić niemal o każdej porze.

Sławomir Gawlas jest prawdziwym miłośnikiem książek, które nie tylko skrzętnie gromadzi i traktuje z pieczołowitością, lecz także nieustannie studiuje, próbując nasycić swoją potrzebę zgłębiania wiedzy. Świadczą o tym tkwiące w jego książkach zakładki, liczne podkreślenia i komentarze, a także imponujące zazwyczaj wyposażenie bibliograficzne Jego publikacji. Jubilat z krytycznym znawstwem omawia niejednokrotnie prace pozornie odległe od głównych nurtów swoich badań; przynosi z domu do Instytutu obszerną literaturę, którą przedstawia studentom podczas zajęć, oprócz wielu innych pozycji wydobytych z zasobów Biblioteki IH UW.

Przyjaciele Sławomira Gawlasa wiedzą, że może On realizować swoją pasję nieustannego zajmowania się nauką dzięki oddaniu, miłości i pomocy Zony Kaliny – również historyka. Od lat akceptuje Ona gromadzenie przez Mężonka książek i kserokopii wypełniających mieszkanie i spędzanie nad nimi długich wieczorów.

Życząc Jubilatowi, by taki dobrostan trwał *ad multos annos*, ofiarujemy Mu z okazji siedemdziesięciolecia urodzin tę Księgę, jako dowód głębokiego szacunku i sympatii dla Uczzonego i Człowieka. Składają się na nią teksty napisane przez przyjaciół, kolegów i uczniów, z kraju i z zagranicy, nawiązujące do Jego zainteresowań, bądź też inspirowane Jego badaniami i koncepcjami. Mamy nadzieję, że Księga ta przyniesie Jubilatowi wiele radości oraz intelektualnej satysfakcji, a przynajmniej znajdzie w Jego oczach uznanie jako przejaw szczerych intencji ofiarodawców.

Komitet Redakcyjny